

О.В. Петрунко
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Науковий дискурс конфлікту в соціальній та юридичній психології

У статті проаналізовано особливості наукового дискурсу конфлікту у предметному полі соціальної та юридичної психології. Проаналізовано також особливості технологічного розв'язання конфлікту в соціально-психологічній та юридичній практиках. Показано обмежену роль права в розв'язанні соціальних конфліктів. Показано необхідність налагодження й зміцнення міжпредметних зв'язків юридичної та соціальної психології в дослідженні й операціоналізації конфлікту.

Ключові слова: конфлікт, науковий дискурс конфлікту, конфлікт-менеджмент, юридичний конфлікт, юридична конфліктологія.

О.В. Петрунко
доктор психологических наук,
старший научный сотрудник,
профессор кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Научный дискурс конфликта в социальной и юридической психологии

В статье проанализированы особенности научного дискурса конфликта в предметном поле социальной и юридической психологии. Проанализированы особенности технологического разрешения конфликта в социально-психологической и юридической практиках. Показана роль права в разрешении социальных конфликтов. Показана необходимость налаживания и укрепления межпредметных связей юридической и социальной психологии в исследовании и операціоналізації конфликта.

Ключевые слова: конфликт, научный дискурс конфликта, конфликт-менеджмент, юридический конфликт, юридическая конфликтология.

O.V. Petrunko
Doctor of Psychology,
Senior Research Fellow,
Professor of Psychology's Department of KROK University

The scientific discourse of conflict in social and legal psychology

The article analyzes the features of the scientific discourse of conflict in the subject field of social and legal psychology. The features of the technological solution to the conflict in socio-psychological and legal practices are marked. The role of law in resolving social conflicts are shown. The necessity of establishing and strengthening of inter-subject relations legal and social psychology in research and operationalization of the conflict are shown.

Key words: conflict, the scientific discourse of conflict, conflict- management, legal conflict, legal conflictology.

Постановка проблеми та її актуальність

Конфлікт – як природна форма активності живих (а надто – високоорганізованих) істот на всіх рівнях їхнього існування – повсякчас супроводжує індивідуальне і соціальне буття людей, соціальних груп, організацій та інститутів, суб'єктами яких вони є. Цей вид активності завжди посилюється в часи нестабільності й доленосних змін для тих, хто в конфлікті задіяний. Не випадково конфлікт є предметом вивчення не лише окремих наукових дисциплін, а й міждисциплінарних досліджень, що активує питання про спільний науковий дискурс і спільний методичний інструментарій. Таким чином актуальність досліджень у даному предметному полі визначається потребами соціальної практики і тим, що: 1) конфліктологія (в т. ч. юридична конфліктологія) – як наука про конфлікти, управління ними та соціально прийнятні й легітимні способи їх розв'язання – є відносно новим напрямом у вітчизняному науковому просторі; 2) більшість концептуалізацій методів, запозичених вітчизняними конфліктологами із західних (Г. Спенсер, Г. Зіммель, Р. Дарендорф, М. Дойч, Л. Козер, Р. Мертон) та східних (Т. Парсонс) шкіл конфліктології, не гарантують успіху в умовах місцевих реалій і потребують адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що науковий дискурс конфлікту формувався від часів давніх мислителів, філософів і правників (Сунь-цзи, Плутарх, Геракліт, Е. Роттердамський, Т. Мор, Ф. Рабле, Ф. Бекон, І. Кант, Г. Спенсер) і, залишаючи за собою ознаки універсальності та природної міждисциплінарності, згодом набував дедалі більшої специфічності й унікальності в конкретних сферах наукового і прикладного знання. Особливо сильно проблематика конфлікту активувалася зі вступом людства в постіндустріальну, інформаційну добу розвитку, коли конфлікти вийшли за межі особистих стосунків і набули найрізноманітніших виявів і поширення в усіх сферах суспільного життя.

В 50-60 рр. ХХ століття конфліктологія, як новий науковий напрям, означилася й увиразнилася в просторі традиційних на той час соціологічних досліджень, авторами яких були європейські й американські вчені (Дж. Бернард, М. Дойч, Л. Козер, Д. Майерс, Р. Мертон, Т. Парсонс, Р. Дарендорф, Дж. Рубін і багато інших), а згодом і радянські й вітчизняні вчені (О. Анцупов, А. Гірник, Н. Грішина, М. Єнікеев, А. Кармин, Г. Козирев, В. Коновалова, В. Кудрявцев, С. Кудрявцев, М. Пірен, Ю. Тихомиров, В. Тихоненко, Л. Шипілов та інші) активно розробляли понятійний апарат конфліктології, досліджували природу і причини конфлікту та його роль в особистому, соціальному і суспільному житті людей, груп і соціумів.

Мета статті – проаналізувати особливості наукового дискурсу конфлікту в соціальній та юридичній психології та репрезентовані в цьому дискурсі уявлення про природу і функції конфлікту, управління конфліктом та соціально-психологічні і правові можливості його розв'язання.

Виклад основного матеріалу

У найбільш широкому, сутнісному розумінні (і в абсолютному перекладі з різних мов світу) конфлікт – це зіткнення протилежних потреб, інтересів, поглядів, думок, сил тощо. І за такого розуміння конфлікт є невід'ємною складовою будь-якого – організованого і самовпорядкованого – процесу в будь-якій сфері існування людства. Не випадково Г. Спенсер, М. Вебер, Г. Зіммель, Л. Козер, К. Левін, Р. Парк, Т. Парсонс та інші розглядали конфлікт як джерело і стимул соціального розвитку, інструмент соціального порядку і базовою формою соціальної взаємодії (поряд зі змаганням, пристосуванням та асиміляцією). Не випадково конфлікт є предметом вивчення не тільки багатьох наук про людину і суспільство (філософії, економіки, юриспруденції, соціології, педагогіки, соціальної психології, теорії катастроф та інших), а й міждисциплінарних досліджень.

Отже, конфлікти охоплюють всі сфери життєдіяльності людей, де тільки можливе зіткнення думок, сторін, сил, поглядів. На

відміну від східної школи конфліктології, яка постулює конфлікт як системний чинник соціального порядку та консолідації (Т. Парсонс) [8], західна школа стоїть на тому, що сама природа соціуму породжує численні й різноманітні соціальні конфлікти, щоб створювати умови для необхідних людству боротьби і конкуренції (Л. Козер, Г. Козирев, Р. Мертон) [3; 4; 7]. Однак попри зазначені відмінності наукові дискурси конфлікту в цих школах мають значно більше спільного, ніж відмінного. Чого не можна стверджувати щодо: 1) наукового і буденного дискурсів конфлікту; 2) дискурсу конфлікту в юридичній та соціальній психології і відповідних напрямках конфліктології.

На відміну від буденного, повсякденного дискурсу, або дискурсу «здорового глузду», в межах якого конфлікт відтворюється насамперед як негативна й небажана реальність, науковий дискурс репрезентує семантичний простір опису конфлікту, в рамках якого можливий структурно-функціональний та системний його аналіз, тобто відтворення цілісної його картини та обґрунтування доцільних методів його розв'язання в межах наукової парадигми і предметних завдань певної наукової дисципліни, причому з позиції не лише ситуативної, а й системної соціальної доцільності.

Так само істотно відрізняються між собою наукові дискурси конфлікту в юридичній і соціальній психології та конфліктології. А оскільки проблематика конфлікту в усі часи розглядалася насамперед з позицій правового і соціально-психологічного аналізу, то і є сенс зосередитися саме на цих аспектах конфлікту і зазначити їх докорінні відмінності.

Так, юридичний (правовий) аспект передбачає розгляд конфлікту насамперед як його розв'язання, причому розв'язання в легітимному, правовому полі. І це – питання виключно юридичної психології, зокрема юридичної конфліктології. Натомість соціально-психологічний аспект конфлікту передбачає насамперед управління ним, його психологічний супровід та розв'язання його в площині «живої» со-

ціальної взаємодії. І це виключно питання соціальної психології і, зокрема, загальної конфліктології.

Інакше кажучи, менеджмент конфлікту в юридичній конфліктології – це насамперед пошук правових шляхів його розв'язання (застосування можливостей права, в т. ч. сучасних концепцій юридичного консенсусу). І, відповідно, завдання юридичної конфліктології виходять із потреб правового обстоювання норм і принципів інституційного, законодавчого рівня. Натомість управління конфліктом в соціальній психології і загальній конфліктології передбачає не тільки його розв'язання, що є вичерпним для юридичного конфлікт-менеджменту, а й багато іншого, що означається термінами «конфлікт-менеджмент», «соціально-психологічний супровід конфлікту» тощо, а саме: профілактику, регулювання (обмеження чи, навпаки, стимулювання), діагностику, прогнозування (виявлення причин і передбачення наслідків), пошук і реалізацію стратегій і засобів розв'язання. В традиціях конфлікт-менеджменту діагностика конфлікту включає: 1) опис його очевидних проявів (сутички, зіткнення, кризи і т.п.), 2) виявлення причин і природи (об'єктивної або суб'єктивної) конфлікту; 3) визначення сфери поширення і рівня розвитку; 4) оцінку його інтенсивності; 5) психодіагностику учасників та їхніх психологічних станів; 6) виявлення й оцінку мотивів, цілей і змісту протистояння; 7) оцінку можливих наслідків.

Юридичний конфлікт є різновидом соціального конфлікту (вже тому, що його участі – індивідуальні й колективні соціальні суб'єкти), а отже, з позиції соціальної психології, його можна кваліфікувати як конфлікт соціальний. Основу юридичного конфлікту становлять типові конфліктогенні чинники, що породжують протилежність поглядів, інтересів, потреб двох чи кількох суб'єктів, які зрештою призводять до невдоволення, протистояння і боротьби. Однак особливість юридичного конфлікту полягає насамперед у поглядах на стратегії і засоби його розв'язання. Так, типовою для розв'язання правового кон-

флікту є силова стратегія «перемога–поразка», або «виграш за будь-яку ціну» (де силою є норми права), і в такому разі головне – визначити поле для «вирішального бою», зосередити там необхідні ресурси й сили та обрати найбільш влучний момент для завершального удару.

Разом із цим не кожний соціальний конфлікт може кваліфікуватися як конфлікт юридичний – і в цьому полягають докорінні відмінності в розумінні можливостей його розв’язання. На відміну від правової, в позаправовій, соціально-психологічній практиці мета і засоби врегулювання конфлікту сутнісно інші (навіть якщо провідною є та ж стратегія боротьби. Формула «виграш–програш» передбачає отримання не так часткових, ситуативних, як системних, соціальних зисків. Адже добре відомо, що миттєвий («тут і тепер») виграш може обернутися відстроченим у часі системним програшем, «пірровою перемогою». Тому стратегія силового розв’язання конфлікту поступається іншим – стратегії інтеграції чи компромісу («виграш–виграш»).

У вузькому розумінні юридичний конфлікт пов’язаний з правовими відносинами сторін – це протиборство суб’єктів права із суперечливими правовими інтересами, які виникають у зв’язку зі створенням, реалізацією, застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права. Юридичний конфлікт у широкому розумінні можна визначати як будь-яку суперечку між суб’єктами права з приводу застосування, порушення чи тлумачення правових норм (яка бодай як піддається юридичній характеристиці). До типових юридичних конфліктів належать конфлікти, які спричинені: 1) суперечностями між двома чи кількома нормативними актами; 2) незбігами між нормою права і правозастосувальною практикою; 3) суперечностями між двома чи кількома правовими актами; 4) неузгодженим, суперечливим тлумаченням і виконанням певного правового акта різними суб’єктами права.

Формально-логічні і діалектичні суперечності в системі права (або так звані юридичні колізії) мають об’єктивний і за-

кономірний характер. І саме загострення юридичної колізії спричинює юридичний (правовий) конфлікт. Юридичні колізії і юридичні конфлікти віддзеркалюють правову дійсність та її деформації, вказують на дефекти правової системи та судової практики, і в цьому сенсі їх можна вважати рушієм позитивних змін у правовій сфері, стимулом до створення більш досконалого правового і соціального порядку.

Досліджуючи юридичні конфлікти, деякі автори (М. Єнікеев, В. Коновалова, В. Кудрявцев та інші) розмежовують «чистий» юридичний конфлікт та «змішану» («перехідну») та «хибну» його форми [2; 5; 6]. «Чистий» юридичний конфлікт – це суперечність з приводу права, норм закону. «Перехідні» його форми розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм, поза правовими відносинами, але згодом набувають юридичного характеру за деякими ознаками. У разі відсутності в конфліктній ситуації чи конфлікті проблеми «чистого» юридичного характеру йдеться про «хибний» юридичний конфлікт, який зазвичай відтворює чотири типові ситуації: 1) сторона конфлікту вважає, що перебуває з протилежною стороною у правових відносинах, яких насправді немає; 2) сторони конфлікту не усвідомлюють правовідносин, що між ними існують; 3) сторона конфлікту помилково вважає дії опонента незаконними; 4) дії опонента розцінюються як правомірні, хоч у дійсності це лише ілюзія [6].

Так чи так, але природа юридичного конфлікту виявляється не так у реальній соціальній площині, як у площині чинних державно-правових структур та інструментів. І хоч юридичний конфлікт – це найбільш цивілізована форма розв’язання суперечностей, оскільки здійснюється у правовій формі, однак право, на відміну від інших соціальних регуляторів, регулює лише ті конфлікти, які мають правову природу, тобто пов’язані з правовими інститутами, інструментами, засобами, структурами. Тому придатність норм юридичної конфліктології за межами правової практики – у просторі соціальної реальності – не така значна, як це може здава-

тися. Конфлікти між людьми, групами людей, людськими спільностями і соціумами часто виникають у сферах і в формах, що є невловними для інструментарію юридичної конфліктології. І будучи очевидними, в т.ч. масштабними і деструктивними, вони не можуть бути врегульовані у площині права. Так, навіть юридичні працівники у процесі фахової діяльності стикаються (або навіть стають безпосередніми учасниками) з різноманітними конфліктами з колегами (між керівником і підлеглими, між працівниками різних служб тощо), правопорушниками чи громадянами тощо. І в цьому разі йдеться про міжособистісні, внутрішньогрупові і міжгрупові конфлікти, які втрачають статус юридичних і постають як соціальні, а отже управління ними виходить за межі можливостей юридичної психології і юридичної конфліктології в площину соціальної психології і загальної конфліктології. Тож не випадково в переліку наукових дисциплін, які досліджують соціальні конфлікти, юридична психологія не посідає чільних місць, істотно поступаючись першістю психології, соціології та політології.

На відміну від юридичного простору, суперечності в психологічному і соціальному просторах людського буття мають переважно ситуативний і суб'єктивний характер. І саме цим значною мірою пояснюється складність їх діагностики, аналізу, прогнозування динаміки і можливих наслідків. Навіть поняття «розв'язання конфлікту» має чимало тлумачень і значень: «завершення», «врегулювання», «скасування», «загасання», «призупинення», «припинення» та інші. У зв'язку з цим варто говорити про повне (якщо підстави для конфлікту усунуто) і неповне, часткове (якщо тимчасово усунуто чи змінено деякі підстави) розв'язання конфлікту. Останнє залишає можливість поновлення конфлікту на тій чи іншій основі. Часто це об'єктивно зумовлене, адже більшість конфліктів не розв'язується раз і назавжди, а в багатьох випадках методи врегулювання конфліктів не залежать від статусів опонентів і можуть бути ефективними лише за умови ліквідації дефор-

мацій в організації соціальних систем та інституцій.

Як вже зазначалося, в юридичній конфліктології не стоїть проблеми управління конфліктом – стоїть виключно проблема його розв'язання (повного чи тимчасового завершення). Натомість у соціальній психології проблема управління конфліктом, в т.ч. його психологічного супроводу є головною. І найефективнішим метаінструментом цього супроводу є соціальна і міжособистісна комунікація між його учасниками. Діалог, спільне обговорення спірних питань, можливих позицій і точок зору, різні форми інтерактивної взаємодії дають змогу тримати предмет суперечки у спільному полі зору, рефлексувати з його приводу, усвідомлювати те, що хвилює обидві сторони, і зрештою знаходити збалансовані рішення та прийнятні форми поведінки, а також виробляти домовленості, в яких узагальнено єдність поглядів і позицій всіх учасників, та способи контролю за їхнім виконанням.

Під час соціально-психологічного супроводу конфліктів у реальному соціально-психологічному просторі ефективними є дії з: 1) попередження накопичення відмінностей в оцінках, поглядах, цілях членів колективу – доцільне на ранніх стадіях розвитку конфлікту, коли протиставлення виявляється ще не у відкритій, а латентній формі; 2) пошуку взаєморозуміння, що передбачає апелювання до свідомості учасників, це особливо доцільно, коли протиставлення вже очевидне і при цьому кожна сторона аргументує свою позицію, а отже йдеться про пошук точок дотику для досягнення згоди бодай в окремих (якщо не в принципових) моментах; 3) переведення конфлікту з емоційного на інтелектуальний рівень (заборона нетактовних висловів, образ, погроз, переключення уваги на інші аспекти діяльності, не пов'язані з предметом конфлікту тощо); 4) трансформації мотивів конфронтації й боротьби на мотиви пошуку згоди через роз'яснення негативних наслідків конфлікту для учасників і їхнього оточення тощо.

На відміну від соціально-психологічної практики, де головний інструмент – кому-

нікація, в практиці юридичного конфлікт-менеджменту, навпаки, застосовується загальна стратегія, орієнтована на «згортання комунікації»: роз'єднання конфліктуючих сторін в часі і просторі, ізоляція їх один від одного з метою зниження емоційної напруги; з'ясування позицій конфліктуючих (і, можливо, свідків) поодиночі, поза контактами їх один з одним; безконтактне спостереження за конфліктуючими впродовж певного часу; одноосібні (без участі конфліктантів) висновки щодо доцільних засобів розв'язання конфлікту, заснованих на нормах права (на Законі «Про порядок вирішення колективних трудових спорів», колективних угодах, статутах та інших правових актах, що визначають систему прав і обов'язків членів організацій та норми і правила взаємодії між ними) і т. ін. Так, існує три основні варіанти правового позасудового врегулювання конфлікту: 1) в адміністративному порядку, шляхом здійснення адміністративно-командної дії (наприклад, владного припису, призупинення дії ліцензії, накладання штрафу); 2) в дисциплінарному порядку, шляхом залучення працівників до дисциплінарної відповідальності; 3) в цивільно-правовому порядку, шляхом переговорів сторін щодо добровільного задоволення їх матеріальних вимог. Розв'язання правових конфліктів здійснюється й шляхом парламентських та інших конституційних процедур, вирішення кримінальних, цивільних та інших справ у судах та арбітражі, прийняття правозастосувальних рішень міліцією, митною службою, податковою адміністрацією тощо.

Отже, ознаками юридичного способу розв'язання конфлікту є такі:

1) конфлікт розглядається і розв'язується уповноваженим на це державним органом, який діє на підставі і на виконання норм права;

2) суб'єкти конфлікту наділяються на період розгляду конфлікту певними правами і обов'язками (як учасники судового процесу);

3) рішення, яке прийняте за результатами розгляду конфліктної ситуації, є обов'язковим для сторін конфлікту, його вико-

нання забезпечується примусовою силою держави.

Натомість соціальні конфлікти в площині реальних соціальних відносин мають пройти свій природний цикл розвитку і можуть розв'язуватись як у результаті реалізації системи заходів цілеспрямованого впливу на учасників, так і шляхом самоплинного перебігу, коли учасники чи треті особи не вживають для регулювання процесу ніяких зусиль. «Мимовільне затухання» конфлікту може статись через втрату цінності предмету конфлікту для однієї зі сторін конфлікту, втрату мотивації діяти в напрямі підтримання конфлікту, виникнення нової напруженої ситуації, внаслідок чого попередні переживання відходять на другий план, усвідомлення того, що взаєморозуміння і співпраця важливіші за боротьбу.

Висновки

1. Наукові дискурси конфлікту у предметному полі соціальної та юридичної психології мають істотні відмінності. Найбільше незбігів існує у поглядах на управління конфліктом і способи його розв'язання. На відміну від наукового дискурсу соціальної психології і загальної конфліктології, де головною є ідея управління конфліктом, ця ідея не відтворюється з наукового дискурсу юридичного конфлікт-менеджменту. Інструментарій юридичної конфліктології, орієнтований на силову модель і формальне розв'язання конфлікту, не дає можливості ефективно розв'язувати соціальні конфлікти в реальному, позаправовому соціальному просторі. Тож роль правових засобів розв'язання соціальних конфліктів досить обмежена.

2. Юридичний конфлікт має розглядатися у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні це протиставлення суб'єктів права з різними правовими інтересами, що виникає через неузгоджене тлумачення норм права. У широкому розумінні це будь-який соціальний конфлікт, що може бути юридизованим, тобто розв'язання якого має відбутися в правовій площині. Проте юридизація переважної більшості соціальних конфліктів не за-

вжди можлива, і в такому разі йдеться про хибний юридичний конфлікт, який може бути розв'язаний лише в позаюридичній, соціальній площині.

3. Юридична конфліктологія і теорія юридичного конфлікту не мають обмежуватися предметом дослідження правової науки, а виходити в простір міждисциплінарних досліджень і розвиватися в тіс-

ному зв'язку з загальною конфліктологією та соціальною психологією. У межах юридичної конфліктології важливо усвідомлювати необхідність залучення неюридичних способів вирішення тих типів юридичного конфлікту, які не вписуються у правове поле. Так само важливо вдосконалювати практику застосування правової бази в межах загальної конфліктології і соціальної психології.

Литература

1. Гірник А.М. Основи конфліктології. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2010. – 222 с.
2. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов. – М.:Издательство НОРМА, 2000. – 517 с.
3. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. – М.: «Идея-Пресс», 2000. – 205 с.
4. Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 235 с.
5. Коновалова В.Е. Правовая психология. – К.: Вища школа, 1990. – 259 с.
6. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. – М.: РАН, 1995. – 312 с.
7. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. – 1992. – № 2-4. – С. 118-124.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
9. Пірен М. І. Конфліктологія. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.